

АЖАЛАЙ ТУГ

2021 оной июниин 11

№ 11 (4075)

1965 онһоо гарана

нонин

Гэр бүлын «Гуламта» түб нээгдэхэнь

Эдэ үдэрнүүдтэ Захааминай аймагай Хуртагын номой сан хэлыбэн шэнэлэгдэжэ, үүдээ нээхэнь.

«Соёл» гэхэн үндэһэн түсэлөөр Ород Уласай ханһаа 5 сая түхэриг һомологдожо, байшан гүйсэд шэнэлэгдэжэ, мүнөө үсын эрилтэнүүдтэ таарама модельнэ номой сан болохонь.

«Гуламта» гэхэн гэр бүлын уншалгын байшан, – гээд хуртагынхид тэрэниие зохидоор нэрлэжэ, нээгдэхыень хүлэжэ ядана, арга шадалаараа туһална. Мүнөө шэнэ эд бараан, номой сангай хэрэгсэлнүүд суглуулагдаад, табигдажа байна. Шэнэ онол аргын техникэ эдэ үдэрнүүдтэ хүрэжэ ерэхэнь. Номууд олоор асарагдажа, сангай жасада оруулагдана. Энэ хэрэгтэ аймагай түбэй номой сангай мэргэжэлтэй хубитые тэмдэглэмээр.

«Майн 27-до тэмдэглэгдэхэ номой сангай

Фото: egov-buryatia.ru/minkult

мэргэжэлтэдэй һайндэр болотор бүхы ажалай диилэнхи хубинь хэгдээд байна», – гээд аймагай номой сангай захирал Лариса Ардаева тэмдэглэнэ.

2021 ондо Ахын, Хорин аймагуудай түбэй номой сангууд мүн лэ Ород Уласай түсэлөөр хэлыбэн шэнэлэгдэнэ. Тус тустан 10 сая түхэриг мүнгэн дамжуулагдан-

хай. 2019-2021 онуудай туршада Буряадта юһэн номой сангууд модельнэ түхэлтэй болохо. 2024 он болотор Росси дотор 746 номой сангууд шэнэ түхэлтэй болгогдохо. Эндэ бүхы хэрэгсэл, түхээрлэгэнүүд шэнэлэгдэжэ, ямаршые зоной, хэдытэйшые хүнүүдэй бүхы эрилтэнүүдтэ таарамжатай, зохид байха.

Буряад Улас

Хүдөөгэй спортын наадануудай үнгэргэгдэхэ болзор Буряадта элирбэ

Уласай хүдөөгэй спортын нааданууд 2021 ондо Хэжэнгэ аймагта июлийн 6-10 үдэрнүүдтэ үнгэргэгдэхэнь гэжэ шэнэ болзор элирүүлэгдэбэ. Тус нааданууд 2020 ондо эмхидхэгдэхэ байгаа һэн гээд һануулая.

Буряад Уласай спортын болон залуушуулай хэрэгүүдэй талаар яаманай сайд Вячеслав Дамдинцурунов хаяхана албанай хэрэгээр Хэжэнгын аймагаар ябахандаа, хэр бэлэдхэл хэгдээб гэжэ сэгнэбэ.

– Хэжэнгээрхид бэлэдхэлэй ехэ ажал ябуулһан байна. Тиигэбэшье, шийдхэгдээгүй зарим асуудалнууд гараад хина. Наадануудай эхилтэр, тэдэ усадхагдаха. Минии

һанахада, Хэжэнгэ 90 процентээр тамиршадые угтахаар бэлэн, – гэжэ сайд мэдүүлэбэ.

Хэжэнгэ һууринай спортын томо комплексо, хоёр һургуулинуудай болон Буряадай аграрна колледжын Хэжэнгын таһагай спортын танхимуудта, Бато Баяртуевай нэрэмжэтэ стадиондо, хүүгэдэй спортын һургуулийн байшанда, Эдэрмэг һууринай Дээдэ Хэжэнгын һургуу-

лийн спортын танхимда, аймагай ипподром болон элүүржүүлгын «Хэжэнгэ» лагерьта 1200 гаран тамиршадые, хоригшодые, хүндэтэ айлшадые угтан абахаар хараалагдана.

Борис БАЛДАНОВ

«Алтарганын» түүхэ

1990-дэхи онуудаар Бэлигсайхан гэжэ олзын хэрэг эрхилэгшэ буряад сэхээгэнэй халуун дэмжэлгээр «Буряад арадай аман зохёолыс һэргээлгын жаса» Монгол орондо тогтооһон юм. Түрүүлэгшээрнь Монголой Социалис Ажалай Баатар, арадай артист Пүрэвдорж һунгагдаа һэн. Энэ жасын үүсхэлээр, Хэнтэй аймагай буряад дуунуудта дуратайшуулай дэмжэлгээр имагтал буряад арадай, тийхэ мүртөө хори-буряадуудай дуунуудай найр наадан болохо зорилготойгоор «Алтаргана» эхисэ абаа бэлэй.

Хоёр жэлдэ нэгэ удаа үнгэргэгдэдэг байха дэмбэрэлтэ энэ найрыс буряад

угсаатанай ажаһуудаг нютагаархид, тэндэһээ гарбалтан али болохоор дэмжээ һэн. Саашадаа энэ найр бүри үргэдэжэ, бүгэдэ буряад угсаатанай наадан болоходоо, уг зорилгоньшыс адли тэгшээр ургаа. Тиин буряад арадай хори, хонгоодор, эхирэд, булагад, бусадшыс отогуудай дуунууд эдэлжэ захалаа бэлэй.

Энэ һайндэрэй нэрыень абаһан алтаргана ургамал хадаа хуурайшаг уларилтай тала, губи, хадалиг газарнуудта ургадаг, набша намаагаар үсөөншөг, хадхууртай шэлбэхэтэй, шарыхан сэсэгтэй, үндэһөөр бүхэ ургамал мүн. Монголой

арадай артист Д. Жаргалсайхан энэ наадан тушаа тон сэсэнээр иигэжэ хэлэхэн юм: «Алтаргана хадаа манай буряад монгол угсаатанай ажаһуудаг жэнхэни газар нютагуудта ургадаг, халуунда хатадаггүй, хүйтэндэ хүлдэдэггүй, бүхэ үндэхэтэй тон урданай ургамал болоно. Манай арадшыс, арадаймнай дууншыс энэ алтаргана мэтэ бүхэ голтой, тиимэхээл улам һалбаржа, хүгжэжэ, дэлхэйн олон арадуудай дунда өөрынгөө хүндэтэ һуури эзэлэнхэй, уянгатайхан аялгаараа баясуулха үндэр заяатай. Энэл даа тус нааданай гол удха шанар».

Баяр ДАМБАРИНЧИНОВ

Буряад Уласта «Бэе бэеэ гамная» гэхэн дуунда клип буулгагдаа

Зүрхэ сэдхэл уяруулма «Бэе бэеэ гамная» гэхэн дуу «Байгал» театрай дуушан Гэрэлма Жалсанова хорёод шахуу жэлдэ гүйсэдхэнэ. Дамба Жалсараев Анатолий Андреев хоёрой 1982 ондо бэшэһэн энэ дуу Буряад Уласай хүн бүхэнэй шагнаһан, дуулаһан, мэдэхэ байха.

Буряадуудай олон үхибүүдтэй байхандаа гү, али эртүүр, хадамгүйгөөр басаганайнгаа нарайлханда, үхибүүгүй байһан түрэлэйдөө үргэжэ үгэдэг заншал энэ клиптэ харуулагдаа. Шэнэ клипсоо эхэнэрэй залуугаар түрэхэдэ, эжынь тэрэ үхибүүень үргэжэ үгэнэ. Эрид абаритай эжыдээ басаган эсэргүүсэхээ айна. Тиигэбэшье нюусаар басагандаа ошодог байна. Эжыньшье алдуугаа ойлгоно. Ти-

гэжэ залуу эжыхэн басагаяа хулгайгаар гэртээ асархадань, үргэжэ абанан эжы абань, тэрэ хоёрые хахасуулхаяа зүрхэсэнэгүй.

Буряад драмын театрай зүжэгшэд клиптэ гол рольнуудые гүйсэдхөө: Ородой Холбоото Уласай арадай артистка Марта Зориктуева болон Арюна Цыденова.

Клип буулгаха бодолдо Гэрэлма Жалсанова абтажа, сценаринайруулаа, режиссёр –

«Байгал» театрай сценарист Жаргал Бадмаев, оператор-постановщик, монтажай режиссёр – Гэсэр Раднаев.

«Дуун гомдодог гэжэ байдаг. Энэ дуунда клип буулгаха тухай удаан сагта бодомжолооб. Тиигээд нэгэ доро бүтэшөө. Панаһанаа бээлүүлхыемни Гэсэр дурадхажа, энэнь намда түлхисэ болоод үгөө», – гэжэ Гэрэлма Жалсанова хэлэбэ.

Буряад Уласай
соёлой яман

Хүгжэтэрнай үшөө удаан гү?

Нажарай дулаахан нарата үдэрнүүд удангүй орожо ерэхэнь ойртожо байна. Эгээл энэ үедэ аяншалга-амаралгын хаһа нээгдэжэ, Байгал далайда арад зомнай субадаг гээшэ.

Хэдэн жэлэй туршада аманһаа буулгангүй, Байгал далайгаа энэ зандань үлөөхэ, гамтайгаар хандая гэжэ хэлэжэл байдагбди. Үнэн дээрээ хэлэһэн үгэнүүд, хэһэн хэрэгүүднай тааралдадаггүй.

Байгал далайн эрьээр болбосон түхэлэй бээ заһахайн газарнууд үгы шахуу зандаа. Хог богоо суглуулха тусхай газарнуудшые үсөөн. Байгаали аршалха зорилготойгоор байгуулагдаһан «Байкал 2.0» гэһэн ниитэ хүдэлөөнэй хүтэлбэрилэгшэ Светлана Иванова энэ талаар иимэ һанамжатай байна:

– Байгал далайн эрье зубшаад, олон зоной хабаадалгатай аяншалга хүгжөөхэ хэрэгыс би огто буруушаха байнаб. Паяхана 4 дүрбэлжэн метрэй талмайда энэ бүхэли хог суглуулаабди. Тамхинай үлэгдэл, хууха амһарта, архиин шэл гэхэ мэтэ дүүрэн. Иимэ хойшолон усадхаха аргагүй аадлэ, амаралгын газарнуудыс түхээрхэ һанаатай зон Байгал далайдаа эсэргүүсэһэн ябадал хэжэ байна.

Үнэхөөрөөшье, далайн ямаршыс эрьедэ зогсоод, һөөг бургааһан, ой соо ороод харабалтнай, хогһоо

ехэ юумэн байхагүй. Хэдэн жэлэй урда тээ телевиденидэ ажалладаг байха үедөө, Үбэр-Монголой эрхэтэдэй Максимиха нюотаг ерэжэ, һайн дураараа тэндэхи хог суглуулхадань, ошожо буулгаһан байнаб. Тиихэдэ түрэл монгол ахадүүнэрэйнгээ урда эшэжэ улайһанаа хэээдэшыс мартахагүйб. Хаана байһан Хитад оронһоо ерэжэ хог суглуулжа байхадань, бидэ эндэ байһан арад түмэн нангин далайгаа убайгүйгөөр бузарлаһан зандаабди. Юун үгыб тэндэнь? Хүнэй хатуу архиин ба хөөһэтэй шараундын амһартанууд гээд тоолохо болоо һаа дүүрэн. Хэрбээс тэрэ хүнэй гаргаһан аргааһан хатажа түйр болоод, ургамалда үтэгжүүлгэ болоод дүүрэхэ һаань, бэшэдниинь үс наһаараа далайн эрьедэ хэбтэхэл.

Нүгөө талаар хараад үзэхэдэ, үглөөгүүр бодоод, хүнэй газар гараха гэхэдэ, тусхай газар байхагүй. Байгаашыс һаа, багахан һарабша баряатай. Тэрэнь соонь гэжэ орохынь аргагүй. Үнэр танарһаань хэдэн алхамай зайда мууража унахаар. Гэнтэ орожо хараа һаатнай, хүнэй үбдэгтэ хүрэмэ шабааһан гэлыжэ байхал. Хэн иимэ газарта орохоб? Хэрбээс манай эндэхи нюотагаархин иимэ юумэндэ һурамхисыс һаань, хари гүрэнэй арад түмэнэй урда ямархан байдал харагдадаг бэ?

Тиимэһээ хаанаһаань эхилжэ, энэ ажалаа эмхилхэ гээшэбди? Ургажа ябаһан улаан бургааһадтаа харабагаһаань хэлэжэ харуулжа үгэжэл байхал болонолди даа.

Булат БАДМАЕВ

РОЗА НАМЖИЛОВА

Роза Баировна Намжилова ажалай ба тамирай ветеран, «Уран-Дүшэ» нэгэдэлэй гэшүүн. 1946 ондо Захааминай аймагай Ёнгорбой нютагта түрөө. 1969 ондо Бурядай Доржо Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай дээдэ хургуули дүүргэжэ, түрэл нютагтаа багшаар ажаллаа.

Россиин Федерациин эрдэм хуралсалай Отличник, Буряад ороной габьяата багша. Холые харадаг, олые бододог Захаамин аймагайнгаа уран зохёолой «Уран-Дүшэ» нэгэдэлэй эдэбхитэй зохёолшо. Үргэн олон үншагшадаа шүлэг, зохёолоороо ходоодо баясуулдаг. 2005 ондо Роза Намжиловагай түрүүшын ном гараа. 2016 ондо «Амидын жаргалай эрьегүй далайда» хоёрдохи шүлэгүүдэйн ном хэблэгдээ. Ухаан бодолойноо гүнзэгы оёор уудалжа, урма зоригыень бадараажа ябаханаа эрхим юун байхаб даа. Түрэл найхан нютагайнгаа түүхын ехэ далайнаа удхалан абанан талаан бэлигээ арбижуулжа ябадаг. 1991 онһоо шатар нааданда үхибүүдые хургана. Аймаг дотороо ба Буряад Орон соогоо шатарай турнир үнгэргэхэдөө, нютагайнгаа мэдээжэ хүнүүдтэ зориулдаг заншалтай.

НАРАНАЙ МАНДАЛ

Залуу наһанай элшэ соо
Зуладал бадаржа ябахандаа
Заяа хубиин тэнгэриһээ
Жаргал гуйнаб бэендээ
Жаргал, жаргал, жаргал.
Улаан наранай мандалые
Үглөө бүри угтахандаа
Буян хэшэгтэ юртэмсэдэ
Баяр хүсэн байналби
Баяр, баяр, баяр.
Ангажа эхилһэн дайдымни
Амидаралай эрдэнээр сүршэхыень
Аляа һалхинтай шэбэнэлдэн
Аршаанай адхархые хүсэнэлби
Аршаан, аршаан, аршаан.
Ами наһа заяаһан
Аба эжы хоёртоо
Алтан намараа угтахадань
Бууралхан эжы абынгаа,
Буянта намараа угтахадань
Галабые эрьбуулдэг юртэмсын
Гурбан дулааниие хүсэнэлби
Дулаан, дулаан, дулаан.

ГАНСАДАА

Сэдьхэлэйм оёорто билгараад,
Зүрхыем жэгнэбэш дураараа
Нараар туяаран элшэтээд,
Намайгаа үлгыдөөш хайраараа
Этигэлни, найдални,
Эгээл түрүүшын дурамни
Эгүүриин жаргалай захаһаа
Элбэгээр үршөөһэн гансамни.
Наһандаа золгоһон гансаяа
Номин эрдэнитэй сасуулналби.
Хизааргүй умбуулһан ханияа
Хайрлан үбсүүндээ нэнгүүлнэлби.
Жаргални, заяамни,
Золтойдоо золгоһон инагни
Эдирхэн наһандам золгоһон
Эгээл заяаша одомни.
Мүнгэн мүшэдтэй жэшээд,
Мэндэ ябахыеш хүсэнэлби.
Шарайешь сэдхэлдээ манаад,
Шамтайгаа жаргалаа эдлэнэлби.
Үлзымни, хотогни,
Хайра заяаһан ханимни,
Үнэр баян жаргалай
Үүдэндэ зогсоһон нүхэрни.

Модотойн тайлганай түүхэ

Урда сагһаа эхилээд, тайлга тахилгаа тахяад, орон дэлхэйн эзэдэй аша туһаар, тайлга тахилгынгаа тэдхэмжээр, ашата аба, энхэрэгшэ эжын буянгаар амар мэндэ, элүүр энхэ, эбтэй эстэй, үбшэ зоболонгүй нютагтаа ажаһуунабди гэнэн бодолтойгоор хүн бүхэн тайлгандаа мүргэдэг, зальбардаг заншалтай. Тайлганда бөө хүн хэрэг бүтээдэг, тэрэнэй һүүлээр аршаанһаа ама хүрэжэ, хэрэгнай хайн бүтэбэ гэжэ найрладаг юм. Манай нютагай Модотойн тайлгын тобшо тайлбари иимэрхүү.

Урда сагта Буянтан гэжэ айл һуугаа. Буянай һамган Бугаан гэжэ нэрэтэй бэлэй. Тэрэ Бугаан гэжэ һамган ехэ шанга удаган һэн, эди шэдитэйшые. Тэрэ айлайхи олон хүбүүд, басагадтай һэн. Он жэлнүүд үнгэржэ, үхибүүдын томо болобо. Хүбүүдын һамга абажа, олон болобо гээшэ. Бугаан төөбии һаһатай болоод байхадаа, нэгэтэ бэридээ:

– «Газаагаа гаража, ажалаа хэгты, гэрынгээ шагаабаряар гэр руугаа бү шагаагаарайгты (бү хараарайгты)», – гэжэ хэлээд, газаашань бултыень гаргаба.

Хүбүүдын тэрэ үедэ гэр-

тээ үгы байгаа. Нэгэ бэриниинь ехэ һонюуша байһан юм. Тиигээд тэрэ бэри һанаандаа: «Төөбиимнай юундэ бү харагты гээ юм? Юугээ хэхэ гэхэдэ иигэжэ хэлэхэ болоо юм. Пэмээхэн ерэжэ харабал хайшаа юм» – гэжэ һанаад, ерэжэ шагаабаряар хараба гээшэ. Харахадань төөбииниинь хүнэй хэжэ шадахагүй эди шэди харуулһандал, толгойгоо бэенһэнь абажа урдаа табяад, толгойгоо бөөһө абажа байба гээшэ. Иимэ юумэ хараһан бэри абяа гаража шадахагүй болоһондол, бэшэнээ хараад байба ха. Иимэ шэди ехэтэй удаган байһыень, энэ ушар гэршэлнэ. Наһан болохынгоо урда хүбүүдэ дуудаж асараад:

– Тээ тэндэ дүрбэн шэрэнги ургаж байха. Тэрэ шэрэнгийн хажууда намайе хүдөөлүүлхэт! – гэжэ захиһан байгаа. Хүбүүдын тэрэ дүрбэн шэрэнгиие унагаагаад, саха хэжэ төөбиигөө хүдөөлүүлһэн намтартай. Хүбүүдэйнгээ иимэ алдуу хэһэнэйн түлөө хүбүүдтээ хатуу юм. Бугаан төөбиие хүдөөлүүлһэн газарта Модотойн тайлга болоһон, тиигэжэ нютагай эзэн болоһон түүхэтэй. Урда

сагта тайлганда гараад, хэрэгээ бүтээгээд, найрлажа байха үедөө, юрын хүнүүд дайрагдажа эхилдэг бэлэй. Манай нютагай Модотойншые бэшэшые тайлгануудта иимэрхүү ушарнууд яһала болодог һэн. Нэгэ иимэ ушар Модотойн тайлганда болоһон байна.

Урда сагта Буруунай Радна гэжэ хүн дайрагдаад, ургаж байһан шэрэнги өөдэ харайжа гараад, шэрэнгийн орой дээрэ бодоод байгша бэлэй. Гайхалтайнь юун бэ гэхэдэ, шэрэнгийн оройдо байһан нариихан мүшэрнүүд нэгэшые хухархагүй, харин шэрэнгийн алтан орой оройдоошые нугарангүй, хүнэй бэе агаар шэнги хүнгэн байһандал, шэрэнгийн орой дээрэ гараад байхадань, тэрэл зандаа байгша бэлэй. Радна тэрэ модоной орой дээрэ гараад: «Буруунай хүбүүн бэшэб, Булгад аймагай хүбүүнби!» – гэжэ хашхараад, толгойгоо уруу доошоо шулуун шэнги унадаг, газарта дүтэлхэдөө, Раднагай бэень сахариг шэнги болоод, мухарижа, холохоно ошоод, бодоходоо юунэйшые болоогүй юм шэнги байдаг бэлэй. Тэрэ шэрэнги мүнөө шэнэһэн болоһонхой байдаг юм. Тэрэ үедэ Модотойн

тойн тайлганда баһа нэгэ Доржо гэжэ хүн хубсаһаа тайлаад, гал дээгүүр муха Аймагаймнай нютаг

бүри иимэрхүү хүнүүд тэрэ үедэ олон һэн. «Мүнөө үедэ дайрагдаха хүн огтолон харагдахаа болёо юм

гү?» – гэжэ Цыремпил таабай тайлганда гараад, зоннойнгоо хэрэг бүтээгээд, хөөрэхэдөө энсэдэг бэлэй.

Шэдитэй ламанар байһан юм

Хэр угһаа хойшо буряад зон эхэ, эсэгэеэ, үбгэд хүгшэдөө хүндэлдэг. Эдэ болобол хадаа наһанай дабаануудыс дабахадаа, халуун шулуу һайса долёонон, хараһан үзэһэнөө, дуулаһанаа, хойто үсынгоо зондо, үри сандартаа хэлэжэ, хөөрөжэ үгэдэг бэлэй. Урда саһаа иигэжэ аман зохёол, түүхэ домогуудыс мүнөө үе хүрэтэр хэлсэдэг заншалтай. Иигэжэ аман зохёол ба үнэн болоһон ушарнууд нютаг бүхэндэ олон гэжэ мэдээжэ.

Урда сагта манай нютагта иимэ үнэн болоһон ушар болоһон байна. Тэрэ үедэ Норбын Жэмбэ гэжэ хүн ламын ном шудалжа, Шойжонши гэжэ нэрэ зэргэтэй болоһон байгаа. Шойжоншо лама болобол хадаа, шойжонгой ном, тарни уншажа, шойжонгоо буулгаха үедөө, ямаршье булад, түмэр һэлмэ гү, али галай шэлээбэри гэхэ мэтыс хэдэ дахин нуга татажа, жолоо мэтэ уяжархидаг, хүниис гайтодхорһоонь абардаг байгаа. Жэмбэ нютагтаа обоо бүтээжэ, тэндээ 365 дахин Улаан Пахюуһа хураһан.

Тэрэ обоодоо шойжонгоо буулгаха үедөө булад һэлмэ барижа, тэрэнээ аргамжа шэнги уяжархиһан юм. Номо һаадаг баряад хүнүүдэй урдаһаа сэхэ харбаха гэхэндэл ерэхэдэнь, хаража байһан зон айһандаа нюдэсэ анидаг бэлэй.

Нэгэтэ нэгэ хүн монгол хүнһээ арһа урьһаар эрижэ абаад, тэрэнээ худалдажа, юумэ абаһан байгаа. Монгол хүнэйнгээ ерэхэдэ, зааха хүлээгыш гэдэг бэлэй. Монгол хүн ядахадаа тэрэ хүндэ жадха хэһэн юм ха. Нэгэтэ нэгэ хэдэн хүнүүдэй хараһаар байтар, тэрэ жадхадууһан айлай газар нэгэ түхэрээн томо гал хаанаһаашьеб даа ниидэжэ ерэжэ унаад, харагдахаа болишобо ха. Мэтэр удаагаа гэрэй эзэн үбдэжэ, хамар амаараа шуһа хаяжа үхэхэ, туйлдаа хүрбэ гэшшэ. Тэрэ айлай түрэлхид Норбын Жэмбыс урижа асарбад. Жэмбэ ерэжэ ном уншаад, иигэжэ хэлэбэ. «Зоригтойшуул, газар гаража, харахадатнай болохо. Айха болобол эндээ һуугты».

Жэмбэ номо һаадаг барижа газар гараба гэшшэ.

Тэндэ байһан зоной дунда зүрхэтэйшүүл олдoo юм ааб даа. Зоригтойшуулай газар гаража боро хараанаар харахадань, нэгэ томо 3 метр болохо бэетэй хүн холохоно харлажа харагдана. Жэмбэ номо һаадагаараа тэрэ томо хүниис харбажархиба ха. Тэрэниинь гэнтэ носоһондол, гэрэл гаргаад дүрэжэ эхилбэ. Уданшьегүй тэрэ галай дүлэн заахан боло болоһоор үгы болошобо. Хаража байһан хүнүүд гайхалһандаа юм гү, али айһандаа юм гү, абья аниргүй зогсонод. Энэ аалин намдуу байдалыс Жэмбэ таһалжа: «Энэ хүнэйнгөө байһан газарта ошоод харагты!» – гээд бултадаа ошожо харабад. Тэрэ хүнэй байһан газарта, гал түлиһэн шэнги нэгэ багахан газарта үнэһэн болошоһон яһанай хэбтэхыс обёорбод. Жэмбэ: «Зай иигээд үбэдэһэн хүнтнай һайн болохо, жадха гэшшынь үгы хэбэб!» – гээ һэн.

Иимэ эди шэдитэй ламанарай нэгэн, манай нютагай Норбын Жэмбэ тэрэ үедэ байһан юм. Үнгэрһэн зуун жэлэй 30-аад гаран оноор Санагын

дасанда хүүлшынхисэ сам болоходонь, Жэмбые ангиин дайсан гэжэ барижа абаашаһан байна. Хяагтада абаашаад байхадань, Жэмбэ тэндэһээ тэрьедээд, Монгол орон ороһон байгаа. Монголоё засагаархин тэрэ үедэ, ангиин дайсад гэжэ өөдынгөө ламанарые хэажэ байһан байгаа.

Жэмбые монголнууд барижа, гэдэргэнь тушаагаа юм. Тиигээд Красноярскын түрмэдэ оруулагдаһан түүхэтэй. Тэрьедээд байха үедөө Жэмбэ нютагайнгаа нэгэ хүнтэй хаанашьеб даа уулзаад иигэжэ хэлэһэн байгаа: «Хэдышье эди шэдитэй байбашье, засагтай эсэргүү-сэхэдэ туһа болохогүй. Засаг хэхэ юумээ хэжэл халаха».

Тиигэжэ шойжоншо лама Норбын Жэмбэ нютагаа бусаагүй юм.

Үнгэрһэн зуун жэлэй 30-аад гаран оной хүүл багаар, манай нютагай нэгэ олиг мундуу хүн Жэмбын обоо обооргожо: «Урданай юумэн ула болоо, мүнөөнэй юумэ зула болоо!» – гэжэ тэрэ обоогой шулуун доро байһан тарья, тоһо гэхэ мэтые гаргажа ба бэшэшье юумэдые (алта, мүнгэ) абажа, нэгэ тэргэдэ тээжэ, Модон-Хүлэй ород зондо абаашажа худалдажа ерэһэн юм. Тиигээдшье тэрэ хүн өөдэлөөгүй юм гэжэ хэлсэдэг. Мүргэл шүтээнэй обоо урбуулжа, эбдэхэдэ юун хайн байхаб даа. Мүнөө тэрэ обоо урбуулһан хүнэй

үри һадаһаншье үгы гэжэ үбгэд, хүгшэднай хэлсэдэг. Иимэрхүү үнэн болоһон ушарнууд ба түүхэ домогууд манай аймагай нютагуудаар барагдашагүй олон даа. Дондок Улзытуевай бэшэһэн шүлэг соо иимэ мүнүүд бии:

*«Ульгэр, туужа,
онтохонууд –
Үе сагай сонхонууд,
Үргэнөөр сэлижэ
шэнжээ бол –
Үзэмжын һонин
дэлхэйнүүд».*

Үнэхөөрөөшье, һонин ушарнууд, урда сагай тухай бодоходо, үзэмжын һонин дэлхэйнүүд лэ. Мүнөө үедэ Жэмбын обоо үри саданарынь һэргээжэ, тахижа байдаг.

Ёнгорбойн түүхын хуудаһануудһаа

Манай нютагта Аршаанай гүбээ дээрэ, харгын урда захата, нэгэ шэнэһэн ургажа байдаг. Урда сагта энэ газарта Баанти гэжэ бүлэ ажаһуудаг байгаа. Нэгэ басагатай һэн. Нэгэтэ Түнхэн нютагһаа тэрэ басагые бэри хэхэ гэжэ айлшад тэрэ айлда буубад. Айлшадай гэрэй эзэнтэй хөөрэлдэжэ байтар, басаган хадамда ошохогүй гэжэ, Дорготын үндэртэ гаража бэсэ

хороһон. Тиигэжэ тэрэ басаган нютагай эзэн боложо, Хүүхэн Бүмбэй гэжэ алдаршаһан намтартай. Аршаанай гүбээ дээрэ ургаһан шэнэһые үбгэд хүгшэднай Хүүхэн Бүмбэйн тоонто гэлсэдэг.

* * *

Мүн баһа Аршаанай гүбээ дээрэ, горхоной урда талада Бажаа баатарай шулуун мүнөө болотор хэбтэдэг. Бажаа энэ томо шулуусе, хоёр гараараа мэшээгтэй хониной

ноһондол хүнгэхэнөөр үргэжэ, моринойнгоо саагуур гаратар шэдэжэ, бэсэ һоридог байгаа. Энэ шулуусень ондоо нютагһаа ерэһэн бүхэшүүл үргэжэ шадангүй, нэгэ тээшэнь бодхоод ябадаг байгаа. Тэрэ сагта шулуусе ондоо бүхын үргэжэ ядажа байхадань хараһан зон иигэжэ хэлсэдэг һэн: «Баһа энэ бүхэ Бажаагай шулуусе нохой шэнги болгоод ябаха байха».

Хүгшэн эжын дэгэл

Хуушан модон гэр. Хаагадаггүй үргэн үүдэн, газааһаа подуушкаар ябталанхай. Досоонь хоёр ханза, нэгэниинь урданай, хоёрдохинь шэнэхэнээр харагдана. Эндэ тэндэ хубсаһан, номууд хаягданхай, миингэ хэбтэнэ. Шкафай хоёр үүдэниинь нээгдэнхэй. Тэндэһээ нам руу сэхэ хараашалан, үргэбшэ дээрэ эжын хүхэ дэгэл үлгөөтэй, мүнгэн шагтануудын хулгайда абтагдаа гү даа. «Ямар удаан басагамни манайдаа ерээгүйш? Хаана, юу хэһэнээ хөөрэ даа. Газаа дулаан, хабарай наранай элшэнүүд бэсымни дулаасуулһан мэтэ. Газаа машина тракторай наярха абьяан дуулданагүй. Хонидой мааралдахашь

дуулданагүй. Бадматаншье үгы, үүдэниинь тайлдадаг бэлэй, Соелмаашье хилээмэндэ гүйгөөд ерэгшэ һэн.

Дулаан байна даа. Дулмаадай, залуу эжышнни шамдаа хододоо дулаанаар хандадаг һэн, һанана гүш, зундаа тэргэ морин дээрэ һуугаад, урагшаа уһалхаяа ошогшо һэмнэйт».

«Хүгшэн эжы, һананаб, хайшан гээд залуу эжытэсэ хөөрэлдэһэнөө. Намтайгаа томо хүнтэй шэнгээр энеэдэг, һурадаг, шагнадаг байгаа. Теэд, тэрэшье урдадаг горхон үгы болоо, баханануудшье үгы, эжы. Эжы, ооо, эжы, дуулана гүт намайгаа, мүнөө саг ондоо болоо, хуушаараа

газетэ абаад таанартаа элдэб һонин тухай уншагша бэлэйб, теэд энэ гартаа баряад байһан телефон сооһоо шэнэ мэдээсэл гү, али ушар тухай татаад абажа, уншанаб. Эжы, ооо, эжы, битнэй мүнөө гансаараа бэшэб. Хүбүүтэй болооб. Хүбүүмни намайгаа тандаал адли юумыемни урагшатай болгоно, үдэр бүхэндэ хэһэн алхамуудни удхатай шэнги болонол даа».

«Басагамни, болоол даа, эхын үүргэ ямар бэ гэжэ мүнөө ойлгоо бээш. Хүбүүтэ сээр эрхэлүүлэнгүй, ажал хэхэ дуратай, ёһо гуримаа ойлгожо, сахижа, зондоо тухатай байхаар хүмүүжүүлээрэй!»

САНЖАЙЖАП БАНЗАРАКЦАЕВ

Захааминай газар дээгүүр урладаг Зэдэ голой XVI-XX-хи зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог. Сэсэн хаанай бэлэдхэл

(Үргэлжсэлэл)

Колхозой правленийн газар гоё найхан үнэтэй сэнтэй түхэрээн эгэнээ гэр табижа, Санага нютагай зоние ехэ һонирхуулһан байна. Колхозой түрүү малшад, барилгашад уригдажа монголшуудай хүндэ ямбада хүртэһэн юм. Энэ үедэ «Коммунизм» колхозой түрүүлэгшэ Санжа Хабарович Санжитов байгаа, колхозой парторг Балусев Чимит Шагдурович.

Монголой түлөөлэгшэд Хуурлигай культбаза ошожо, малшадай культбазын ажалаар һонирхоо. Олон малай гүүртэнүүдтэ ябаа, малшадай һуудал байдалтай танилсаа. 1980 онһоо Монголой Хээхэдтэ хилын харуулай байха пост нээгдэжэ, манай Сагаан Бэлшэртэ үбэлэй үедэ саг зуурын хилын харуулай пост нээгдэжэ 3-4-эн һара соо машинын харгы бии болоходо, Монголһоо үбһэ, тарьян, малай тэжээл ехээр зөөдэг болоо һэн.

Хани барисаанай эхилһэн саһаа Цагаан Үүрэй «Цог» – нэгэдэлэй дарганаар 1990 он болотор иимэ нүхэд байгаа: Л. Ойдоб, Ш. Норов, Ж. Сагач, Санага нютагаһаа уг гарбалтай Х. Жамса. Жамса дарга хүдөө ажахын эрхим хүтэлбэрилэгшэ гэжэ аймаг соогоо ехэ хүндэтэй, суутай хүн байгаа. 1960-аад оноор Монголой Арадай намай Түб дугьлантай (член ЦК) гэшүүн байгаа. Жамса даргын болиходо, Халха монгол Л. Түдэб «Цог» нэгэдэлэй даргаар һунгагдаа һэн. Энэ дарга баһал һураг суутай байһан 1956 ондо Польшын нийслэл Варшава хотодо үнгэргэгдэһэн за-

луушуул болон оюутадай Бүхэдэлхэйн фестивалда Монгол гүрэнэй делегацие хүтэлжэ ябаһан юм. Санагада ерэхэдээ нэгэдэлэйнгээ 6 залуу малшадые абаад ерээ һэн. Дүрбэн жэл хүдэлөөд байхадань, Улаан-Баатарта хүдэлхыень уриһан.

Түдэб даргын гараханда, Хүбсэгэл аймагай дээдын засаг Хэшэг Доржые онсогой шэлэжэ «Цог» нэгэдэлэй даргаар табяа.

«Цагаан-Үүр сомоной «Цог», Санагын «Коммунизм» колхозой хани барисаа эхилһэн саһаа Санагада директорээр иимэ хүнүүд хүдэлжэ байгаа. 1970 он болотор Санжитов Сергей Хабарович саашань Цыренов В.Ж.,

Тудунов А.Ж., Порхоев В.Д., Будаев Д.Ш., Цыбиков А.Д.

1989 ондо хамтын «Цог» нэгэдэл болононой 50 жэлэй ойе тэмдэглэхэнь. Энэ ехэ баярые Цагаан-Үүр нютагай нэрэ солые дээрэ үнгэргэхын түлөө бэлэдхэлэй ажал ехэ байгаа. Энэ ехэ ажалые үүсхэл ехэтэйгээр эмхидхэжэ шадаха гэжэ Хэшэг Доржо шэлэгдэһэн бэлэй. 1987 ондо Хэшэг Доржо дарга түрүүшэнхисэ Санага ерэбэ, үдэрэй тэнгээр гостиницын газар би хуушанай танил хадаа ехэ баяртайгаар хүлээн абабаб. Хоол бариһанай удаа Хэшэг-Доржо ямар зорилготой ерэбэт гэжэ асуубаб. Хоёр ажахын хоорондох байдал ямар байхаб. Энэл намда хэрэгтэй. Санжайжап дарга, би хадаа Нурта нютагнаа уг гарбалтай хүм. Энэ нютагта эжым түрэлэй хүнүүд олон байха. Энэ зоноор уулзаха ямар арга байхаб. Энэ хэрэгтнай бэлэхэнээр бүтэхэ, – гэбэб. Үглөөдэр хаана байха түсэб бииб? Даргатай уулзаха ёһотойб.

– Би ойлгооб. Александр Дашевич буудалда ерэжэ тантай хөөрэлдэхэ.

Санагаһаа Закаменск

ошоходоо, Ёнгорбой хүрэжэ, энэ нютаг «Ёнгорбой» гэжэ нэрэтэй нютаг, ехэ суутай нютаг юм Халуун аршаантай, зоной элүүр энхые харан ехэ туһалдаг. Олон үбшэндэ таараха аршаануудтай юм. Шара-Азаргада ерэхэдээ энэ нютаг «Шара-Азарга» – гэжэ нэрэтэй нютаг. Урдандаа хилэ харахаяа ерэхэн хасаг ородууд олон айл нуужа байгаа. Хэшэг Доржо:

– Буряад орондо Шара-Азарга гэжэ нэрэтэй газар үшөө бии гү?

– Ондоо нютаг газар үгы, – гэжэ би харюусабаб. Сагаан-Морин гэжэ нютаг бии. Манай Захаамин аймаг хүлэгүүдэе магтажа, иимэ хоёр нэрэнүүдые үгэжэ, моринойнгоо хүлдые үргэһэн байна.

Хэшэг Доржо:

– «Ондоо Шара-Азарга нэрэтэй газарай үгы наа, Шара-Азарга гэжэ нэрые халха монголшууд үгэһэн байха. Гүрэнэй хилэ дабаад наашаа ерэхэдээ Зэдэ гэжэ нэрэтэй голые хүндэлэн гаража ерээбди, баһал тэрэ голдо монголшууд «Зэдэ» гэжэ нэрэ үгэһэн байха. Иимэ түүхэ домог халха монголшуудай дунда бии. XVII зун жэлэй тэнгээр Хитад,

России, Ехэ монгол Улсай хоорондо хилэ бии болгохо гэжэ хэлсээн ажал ябуулагдаһан юм. Иимэхээ халха монголшуудай Сэсэн хаан хилын шугам табихаһаа урид Хүбсэгэл далайһаа зүүн тээшэ өөрынгөө хүнүүдые газар дайдые үзэжэ ерэхыень ябуулһан байна. Тэдэ хүнүүд «Зэдэ гол», «Уран-Дүшэ», «Шара-Азарга» – гэхэн нэрэнүүдые үгэһэн байха. «Ёлын Үндэр» гэхэн эгээл үндэр харьдаг байха ёһотой. Энэл үндэр харьдагаар багсаажа, Ехэ Монголой хилын шугам гаргаха гэжэ Сэсэн хаан зорилго табиһан байна.

1727 ондо Россин импери, Ехэ Монгол Улсай хоорондо хэлсээн баталагдажа «Бүүри» голой хажууда Халха Монголой эзэн Сэсэн хаан август нарада гараа табиһан бэлэй. Ёлын үндэр харьдаг монголой талада үлэхэн юм. Хэшэг-Доржо танай ханамжа ехэ удхатай байна.

– Таа урданай түүхы мэдэдэг байнат. Энэ ехэл хайн гээшэ. Хэшэг Доржо: «Би Зэдэ голые оло дахин хүндэлэн гараха аргатай болобоб.

(Үргэлжэлэһын удаадахи дугаарта)

Буржуазна хэбшээн

«Буряад үнэн» соо хэды шогууша зоной хүдэлдэгшье **наа, өөр дээрээ туданан шог яашье ойлгодоггүй хүнүүд дайралдадаг байһан юм.**

«Буряадай журналист» ханын сониной редактор олон жэлдэ байһанби. Дээдэ нургуулида факультедэй «Залуу наһан» гэхэн ханын сонин Сергей Бабуевтай ээлжэлжэ байжа гаргадаг һэмди. Харин «Үнэндэ» ерэхэдэм, аха үсын зон Ц.Ц. Дондогой, Г.Ц. Дашабылов хоёр «Буряадай журналистые» нам руу түлхижэрхёод, ханаагаа амаршаһан юм.

Нэгэтэ сониндоо хужарлама шарай оруулха гэжэ зузаан, үнгэтэ моддын журнал хайшалжа, зарим зондоо элдэб хубсаһа үмдэхүүлбэбди.

Энэжэ байһан толгой, харин хубсаһаниинь – онсо ондоо янзын. Туһамаршан Дондог Бальжинимасвтайгаа сэдхэлээ хананги энээлдээд тарабабди.

Үглөөдэрын дарганаарай нэгэн дуудажа ерээд, хэлэбэл даа:

– Намайгаа хубсаһаар дутамаг гэхэсэ ханаад, жабо юу хээтэй яла сала хубсаһа үмдэхүүлжэрхибэ гүт?

Ямар харюу байха һэмдаа, гайхан татаад гарабаб. Үүдэнэй хажууда Ж. эхэнэр хүлэжэ байба. Улайшоод, уйлахын наана үгүүлбэ:

– Ханын сонин соо би халихай ябадалтай эхэнэртэл үбсүү сээжэеэ сэлинхэй, ууса бүхэлүүрээ хондойлгонхой байхадаа яана гээшэбиб...

Үдэ багта Дондогтоёо тэрэ «шедеврээ» ханаһаа хуулажа, ондоо, томоотой, буржуазна хэбшээгүй, социалис маягтай хубсаһа «үмдэхүүлбэбди». Дондог нөөхил шэгтээ аалин дуугай, юрэл энээхэдэхэ юм. Харин минии зосоо орьёлһые Цырендулма Цыреновна номгоруулан тараажа үгэхэн юм.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА дурсан бэшэбэ

БУРЯАД-ОРОД ТОЛИ

аргалалга лечение.

аргалалтын лечебный.

аргалха лечить.

аргамаг аргамак

аргамжа верёвка

аргамжаатай привязанный, связанный.

аргамжалха привязывать, прикреплять верёвкой; связывать.

аргатай 1) ловкий, умелый, находчивый; предприимчивый; **аргатай башатай** (или **мэхэтэй**) хүн ловкач; 2) хитрый.

аргашан *уст.* лекарь, знахарь.

аренднэ арендный.

арестовалха арестовывать.

аржа в парн.: **аржа-баржа** кучей, мас-сой.

С.М. БАБУШКИН «Буряад-ород толи»

Редакцин хаяг:
671950, Буряад Улас, Закаменск хото,
Ленинэй үйлсэ, 42-дохи гэр.
Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.
Хэһэг 300.
Индекс 59901.
Эмхидхэн байгуулагша:
Захааминай аймагай захиргаан.

Редактор Д.А. Найданова,
суглуулан бүридхэжэ,
алдуунуудые заһагша, ризограф
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемшилова.
Телефон, факс,
ород газетын редакторай: 4-46-32, 4-30-54
буряад газетын редакторай: 4-30-37
бухгалтерин – 4-31-61.

Хэблэлэй нэгэ хахад хуудан хэмжээтэй.
Толилогонуудга үгтэһэн тоо ба
баримтануудай, хүнэй, шотагай
нэрэнүүдэй зүб бурууда
авторнуудын харюусалгатай.
Редакцин хараа үзэл авторнуудай
һанал бодолтой зохилдонги
бэшэ байжа магад.